

основным способом номинации на сегодняшний день в терминологии электроизмерительной техники есть вторичная номинация, в основе которой лежит ассоциативный характер человеческого мышления.

Ключевые слова: номинация, ономаσιологическая категория, препозитивный терминоэлемент, постпозитивный терминоэлемент, аббревиатура, повторная номинация, много-компонентный термин-словосочетание, неологизм, терминологическое гнездо.

Y. NADTOCHYI

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL FEATURES OF NOMINATED UNITS IN GERMAN LANGUAGE: TRANSLATION ASPECT

This article observes the process of nomination. The main aim of it is to find the linguistic units with the nominative function. The main function of these units is to term the fragments of the reality and to form the corresponding terminological elements. It was determined the main way of nomination in the terminological technical system: it is the repeated nomination. In the basis of it is the associative nature of human thinking.

Key words: nomination, onomasiological category, prepositional terminological element, abbreviation, repeated nomination, many components term – word – combination, neologism, terminological family.

УДК 811.161.2'373.611'367.622:070"20"

Іванна МИСЛИВА-БУНЬКО

ДЕРИВАЦІЯ ІМЕННИКІВ-КОМПОЗИТІВ У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано шляхи творення іменникових композитів. Вказано, що ці деривати виникають на основі словосполучень із сурядним і підрядним зв'язком. Активністю вирізняються складні іменники, що постали з підрядних словосполучень.

Ключові слова: іменник, композит, мова преси.

Творення складних слів – це один із найпродуктивніших способів деривації сучасної української мови. І це не випадково, бо «композити і складені назви здатні передавати багатшу семантику, ніж прості найменування. Оскільки композитові притаманний <...> семантичний дуалізм» [8, с. 79], та й «можливості цього засобу збагачення лексичних фондів необмежені» [17, с. 421]. Ці способи словотворення (композиція, юкстапозиція, зрощення, аббревіація) застосовувалися на всіх етапах розвитку мови, проте з різною інтенсивністю. У ХХІ столітті під дією екстра- й інтралінгвальних чинників складання активізувало свої можливості. На що сучасні українські газети та журнали відреагували підвищеним продукуванням і введенням у мову композитів, юкстапозитів і аббревіатур.

В українській лінгвістиці складні слова, зокрема й іменники, вивчались у таких аспектах: 1) історія виникнення (М. Плющ, П. Плющ, С. Самійленко, І. Тараненко, В. Німчук, В. Ліпич); 2) структура, морфемна будова, семантика, процеси творення цих одиниць

(М. Чемерисов, І. Ковалик, Н. Родзевич, Н. Клименко, В. Горпинич, Л. Азарова, Є. Карпіловська й ін.); 3) складна термінологія (М. Богущка, В. Овчаренко, В. Марченко, Л. Симоненко, Е. Огар, А. Бурячок, І. Кочан, О. Тур, Л. Козак, В. Грещук); 4) функціонування окреслених лексем у художньому стилі (Л. Павленко, О. Рудь, М. Доленко, Н. Журавльова, А. Коваль, Н. Сологуб, С. Єрмоленко, І. Кочан, О. Шевчук, В. Ковальов), мові ЗМІ (О. Пономарів, Т. Коць, О. Стишов, О. Мігчук, О. Турчак, А. Таран, Є. Карпіловська, Н. Попова, М. Навальна й ін.).

Можемо стверджувати, що словотвір складних слів мови преси в розвідках вітчизняних учених представлений оглядово, побіжно, частково. Все це зумовлює необхідність монографічного детального вивчення субстантивних композитів.

Мета статті – простежити основні тенденції основоскладання іменників у мові сучасної преси, виділити семантичні групи (на матеріалі газет «Волинь-нова», «Експрес», «Луцький замок», «День», «Сільські вісті», «Урядовий кур'єр» і журналів «Віче», «Птаха» за 2005–2010 рр.).

Питому вагу в мові друкованих ЗМІ мають іменники, утворені поєднанням основ. Загальновідомо, що композити виникають на основі словосполучень (із сурядним і підрядним зв'язками) та за аналогією [9, с. 243]. По-новому структуру складних слів розглядають Л. Азарова (пропонує методологію гармонійної побудови, базовим кількісним показником якої є «золота» пропорція) [1, с. 4], К. Городенська (бере до уваги семантичну структуру речення) [7, с. 28–33]. Ми ж процес появи складних слів тлумачимо в аспекті традиційного вчення.

Утворень із сурядних словосполучень у сучасній пресі, як і літературній мові загалом, одиниці: *драконо-вовк* («Волинь-нова», 07. 08. 2010 р.), *монголо-татари* («День», 26. 09. 2008 р.), *лісопарк* («Високий замок», 19. 08. 2010 р.), *гітаро-барабанно-адреналіни* («Птаха», 2008, № 7-8), *капустоогірок* («Експрес», 10. 06. 2010 р.), *людинокукурудза*, *людинокартонля* («Експрес», 02. 12. 2010 р.) і *мочилов* («День», 04. 09. 2008 р.), що зазнало усічення. Напр.: *Археологи знайшли драконо-вовка? (загол.). Йдеться про виріб із рогу, на якому давній майстер вирізьбив голову якоїсь тварини. Можливо, вовка чи дракона* («Волинь-нова», 07. 08. 2010 р.); *Чи правда, що генетично модифікована продукція може змінювати геном людини? Відтак наше потомство може мати набір генів «людинокукурудзи» чи «людинокартонлі»...* («Експрес», 02. 12. 2010 р.). Як бачимо, на основі словосполучень із рівноправним зв'язком можуть виникати й індивідуально-авторські деривати.

Нами виявлено субстантив, що утворився від словосполучень із сурядним і підрядним зв'язком між словами: *Тепер ось дійшла черга і до бурякоцукровиробництва* («Сільські вісті», 24. 09. 2009 р.).

Більш звичними, ніж попередні, й активнішими в сучасній українській літературній мові та періодиці зокрема є композити, що постали з підрядних словосполучень. Основи можуть поєднуватися за допомогою інтерфіксів (*o, e, e, u*) і без них (коли один із компонентів вживається у певній відмінковій формі або є незмінною частиною мови). Найбільшу кількість становлять іменники, що утворилися зі словосполучення «опорний іменник + іменник». Серед них виділяємо такі підтипи:

а) поєднання опорного віддієслівного іменника та іменника за допомогою інтерфіксів [*o*], [*e*] (на позначення абстрактних понять, дій, процесів): *бісероплетіння, світосприйняття, світлопроникнення, дітородіння, капіталовкладення, соломоплетіння, медоваріння, риборозведення, лісовідновлення, ідолотворення, ціноутворення, водозабезпечення, тромбоутворення, Боговтілення, книгорозповсюдження, волевиявлення, підручникотворення, будинкоуправління, місцезнаходження, домоволодіння, землеволодіння, серцебиття, самогонваріння*; напр.: *Медоваріння в Україні почало відроджуватися у 2003 році* («Волинська», 17. 01. 2009 р.); *У завойованій у 1919 році Україні, де зберігалося велике землеволодіння, вони зробили спробу перетворити значну частину поміщицьких маєтків на радгоспи або комуни* («День», 04. 08. 2010 р.);

б) «опорний іменник + іменник» з інтерфіксами [*o*], [*e*]:

– назви осіб – *градоначальник, серіаловиробник, правозахисник, шляхобудівельник, синовбивця, лозоплетільник, клятвoporушник, землевласник, рабовласник, віброносій, хлібопекар, столоначальник, душіоначальник, землевпорядник, домогосподарка, м'ясовиробник, судовласник, Богоматір, зернотрейдер*;

– назви істот – *свиноматка, бджолосім'я*;

– назви дій, процесів, явищ – *лісорозробка, молокоіндустрія, шкiропластика, соломопластика, пасажиропотік, солепромисел, молокопереробка, кровотік, работоргiвля, діторгiвля, хлібоздача, зерновиробництво, звукокорекція, кольорокорекція, бензовитрати, вулелидобуток, хлібозаготівля, газопромисел, вантажооборот, документообіг, товарообіг, тепловіддача, газоконденсат, кровообіг, сівозміна, законопроект, владоопозиція*;

– назви місця – *кацапохохляндія, звірогосподарство, домогосподарство, сміттєзвалище, солезавод, книгозбірня, молокозавод, птахокомплекс, газосховище, отрутобуфет, плодорозсадник, м'ясокомбінат, свинокомплекс, хлібозавод, харчоблок, птахоферма, цукрозавод, кролеферма, лісорозсадник, зерносклад, нафтосклад, водолікарня, свиноферма, лісосмуга;*

– назви предметів, знарядь, пристосувань – *нафтобакси, нафтовідходи, нафтодолари, нафтопродукти, металобрухт, лісодеревина, морепродукти, кормодобавка, рекламоносій, м'ясопродукти, боєприпаси, медопродукція, молокопродукти, металоконструкція, пиломатеріали, отрутохімікати, деревостан, зомбоящик, м'ясопродукція, ґрунтосуміш, торфокрихта, склопакети, сміттєпровід, сміттєзбірник, тепловізор, бензопилка, вітрогенератор, робототехніка, теплоаккумулятор, нафтопровід, бронетехніка, гвинтокрил, блискавкозахист, сонцезамінник, бензокоса, шляхопровід, газопровід, шумоізоляція, зерножниварка;*

– абстрактні назви – *світобудова, світопорядок, дитиноцентризм, народовладдя*. Пор.: *І пригадуються не тільки п'ятилітньої давності розмова з повергнутим градоначальником, а й датовані тим самим часом оповідки соратників Януковича про його щирі образи на виборців («Дзеркало тижня», 25. 12. 2010 р.); Після цих шести років роботи на свинофермі в Данії волинянин дістав посаду керівника («Експрес», 17. 09. 2009 р.); Відставний офіцер став лозоплетільником... («Луцький замок», 25. 09. 2008 р.); Навесні ретельно підготував ґрунтосуміш із перегною, торфокрихти, піску та чорнозему... («Експрес», 24. 06. 2010 р.).*

Студи ж належать композити, в яких поєднання двох запозичених основ (або питомої та запозиченої) відбулося за українськими мовними законами: *сексопатолог, коксохімія, тандемократія, ігротека, вакцинопрофілактика, вітромобіль, танкодром, нобелелогія, генофонд, геноцид*. Особливо поширеними в мові друкованих ЗМІ є субстантиви з другими елементами грецького походження *-терія* (*трудотерія, хіміотерія, стадіонотерія, птахотерія, икаралупотерія, стівотерія, вокалотерія, рефлексотерія, голкотерія*), *-граф* (*коронграф, океанограф*), *-графія* (*історіографія, дискографія, картографія, сценографія, люмінографія*), *-фоб* (*блокбастерофоб, русофоб, українофоб, шевченкофоб*), *-манія* (*ігроманія, Поттероманія, книгоманія, баракоманія, глухоманія*), *-ман* (*саломан, токсикоман, еротоман, ігроман, книгоман*), *-філ* (*ленінофіл, русофіл, москвофіл*), *-фобія* (*пірофобія, юдофобія*), *-фон* (*домофон*), *-лог* (*метеоролог*,

кліматолог). Напр.: <...> це не втішило місцевих «ленінофілів», і під час параду вони махали плакатом «Одарич, поверни Леніна на попереднє місце» («День», 12. 05. 2010 р.); **Ігромани** думають лише про одне – де дістати гроші («Урядовий кур'єр», 02. 06. 2009 р.); **Снівотерапію** широко використовують при затираннях та постінсультних станах («Експрес», 13. 05. 2010 р.).

Прикметною ознакою іменникових новотворів сучасної газетно-журнальної публіцистики є їхнє виникнення за аналогією (тому базове словосполучення реконструювати дуже важко): *Галактозавр* ← *динозавр* («Експрес», 05. 08. 2010 р.); *трудоголік* ← *алкоголік* (← *алкоголь* – нім. Alkohol) («Експрес», 29. 07. 2010 р.); *голеадор*, *голеодор* ← *тореадор* (ісп. toreador) («Експрес», 13. 05. 2010 р.), *сексифікат* ← *сертифікат* (фр. certificat) («Експрес», 24. 06. 2010 р.), *лохотрон* ← *лототрон* («Експрес», 23. 12. 2010 р.). Напр.: ... але «**голеодор**» так бурхливо, з непристойними жестами на адресу глядачів відреагував на свій успіх, що арбітр показав йому жовту картку... («Волинь-нова», 21. 10. 2008 р.); На дев'ятому місці опинились **трудоголіки** – плиточники, офіс-менеджер, директори з продажів («Високий замок», 25. 10. 2010 р.);

в) досить значний підтип формують деривати, утворені поєднанням двох іменникових основ без з'єднувальних голосних. У таких словах перший компонент зазвичай виражений невідмінованим словом-основою іншомовного походження: *фітонцидотерапія*, *кофішон*, *дендропарк*, *роледром*, *гірудотерапія*, *паралімісць*, *філантрокапіталізм*, *філонтокриза*, *клаустрофобія*, *дермопедіатрія*, *таласотерапія*, *літограф*, *олігополія*, *лактобактерії*, *ентерококи*, *біфідобактерії*, *диктофон*. Особливо часто використовуються препозитивні грецькі **гомо-** (*гомосексуалізм*, *гомосекс*, *гомосексуал*, *гомодиктатура*, *гомосупільство*, *гомокраїна*), **мело-** (*меломан*, *мелодекламатор*), **нео-** (*неоцинізм*, *неолексика*, *неофразеологія*, *неопатріахат*), **ксено-** (*ксенофобія*, *ксенофоб*, *ксеношкіра*, *ксенопересадка*, *ксеноман*), **кріо-** (*кріобіологія*, *кріомедицина*, *кріохірургія*, *кріолікування*, *кріомолодження*), **моно-** (*монопоказ*, *мономітинг*, *монопротест*), **псевдо-** (*псевдоеліта*, *псевдосоратник*, *псевдорецепт*), латинський **імуно-** (*імунопрофілактика*, *імуностимулятор*). Старослов'янський **лжа-** під впливом української словотвірної системи трансформувався у **лже** з останнім [e] як одним із найпоширеніших інтерфіксів (*лжесвідчення*, *лжепороки*, *лжепропаганда*). Відповідно до сучасних українських граматичних норм кінцеві голосні початкового складника не

можемо назвати інтерфіксами, проте, як слушно зауважує Л. Азарова, «вони виконують з'єднувальну функцію між приголосними у звуковій оболонці композита» [2, с. 19]. Таким чином збережено всі засади закону сингармонізму. Пор.: *У нас в руках псевдорецепт із назвами кількох БАДів* («Експрес», 07. 10. 2010 р.); *Бо сало є добрим імуностимулятором завдяки арахідоновій кислоті. Що міститься в ньому* («Експрес», 04. 11. 2010 р.); *Вишикувавшись у колону, противники трьох «Г» – гомосексуалізму, гомосексу, гомодиктатури <...> рушили до Майдану Незалежності* («Україна молода», 23. 09. 2008 р.).

Студи ж відносимо давно запозичені та нині високопродуктивні в словотворі й актуалізовані в мові періодики латинській початкові основи *відео-, аудіо-, ретро-, радіо-* та грецька – *кіно-*. Сьогодні є чимало поглядів на подібні компоненти. Деякі лінгвісти ці складники вважають префіксоїдами [13, с. 75; 3, с. 6–7], аброморфемами [12, с. 94; 14, с. 123], компонентами складних слів [19, с. 148–149; 5, с. 90; 6, с. 41; 18, с. 243–244; 4, с. 46], коренями [15, с. 6; 16, с. 9].

Дискусійним залишається питання про співвіднесення дериватів із цими латинсько-грецькими компонентами з певними способами словотвору. Однозначним є лише зарахування їх до складних слів. Хтось ці слова кваліфікує як абревіатури [14, с. 122–123], інші – юкстапозити [4, с. 46], зрощення [19, с. 148–149], композити [16, с. 29]. Н. Клименко взагалі надає їм проміжне місце і називає «напівабревіатурними-напівкомполітними» одиницями [11, с. 141–142]. Не погоджуємося з ученими, котрі розглядають їх як наслідок зрощення чи юкстапозиції. Те, що ці міжнародні основи можуть вживатися самостійно, ще не дає підстави так висновкувати. У більшості словах елементи *радіо-, кіно-, відео-, аудіо-* ще досі вказують на зв'язок із лексемами, з яких виділилися як автономні.

Ми ж ці утворення відносимо до композитів, проте погоджуємося з Н. Клименко щодо їхнього проміжного характеру. Основи *радіо-, відео-, аудіо-, кіно-, ретро-* лексикалізувалися і вживаються як самостійні слова, тому зберігають кореневий статус. Причому в запозичених основах формально можна виділити кінцевий [o], що полегшує сполучення з іншими основами на початковий приголосний і відповідає моделі композиції «іменник + іменник з [o]».

Отож, у мові сучасної української преси збільшилася кількість загальноживаних і авторських композитів із *радіо-, відео-, кіно-, аудіо-, ретро-* на позначення осіб (*кіноглядач, кінодіва, кіногерой, кінозірка, радіоведучий, радіотаксист, кінорежисер, кінодесант, кіноаматор,*

кіночиновник, кіносценарист, кінокритик, кінохітмейкер), видів і жанрів діяльності (відеоконференція, кіносповідь, кіноісторія, радіо-шоу, відеокліп, радіосингл, відеощоденник, аудіокнига, відеовакансія, аудіоспадицина, кінопритча, кінохіти, кіноепопея, відеоролик, радіоп'єса, радіодрама, радіофільм, кіносторінка, відеоінтим, відеопродукція, кінофрагмент, відеоконпрома, аудіоконпрома, аудіокнига, відеоспогад, відеорепортаж, кінофільм, радіоєфір, радіопередача, відеоповтор, відеозамальовка, кінострічка, кінопроект, кінодокументалістика, кінохроніка, ретроспектива, ретрознімок, кінокартина, кіноверсія, кінотвори, кіноміло, відеоігри), галузей (кінобізнес, кіноринок, кіноіндустрія, кінокомпанія, радіошоу, радіомистецтво, кінодраматургія), знарядь, приладів, пристосувань, механізмів (кіномережа, кінокамера, кінопроектор, радіочит, радіоприймач, радіо-сервер, радіомікрофон, відеокамера, аудіотехніка, відеотехніка, відеокасета, відеотелефон, відеоекран, радіоточка), місця (кіновершина, кіноолімп, кіностолиця, кіноклуб, кінотеатр, радіотрибуна, кінозал, радіостанція, кіноакадемія, кіноструктура, радіоклас, радіозавод, відеостудія, кіноофіс, кінофундація, кіномісто, ретроград), дій, процесів, явищ (кінороль, кіносеанс, радіомовлення, кінотовиробництво, кіноканікули, кіноподорож, кінодебют, кінопроцес, радіоконструювання, радіолокація, радіотрансляція, кінофонрум, відеоспостереження, кінофестиваль, кіномонтаж, кінопоказ, кінопрокат, відеозйомка, відеофіксація, радіомарафон, відеозапис, радіорепресія, радіокар'єра, відеопрокат, кінотворчість, відеозв'язок, аудіозв'язок, кінокар'єра, кіноспроба, кіносередовище, кінодесант, радіозвернення, відеоповтор), абстрактних понять (кіносимволи, кіновраження, відеоробота, кінокритика, кінотрадиція, кінореальність, кінопотенціал). Напр.: *На Форумі видавців у Львові вперше представили аудіокниги* («Відомості.іа, 17. 09. 2009 р.); *Виходить, більш ніж десять років радіокар'єри дарма не минули* («Високий замок», 06. 06. 2009 р.); *Крім кіновражень, вона поділилася зі мною особистою історією, фантастично схожою на кіно* («Птаха», 2009, № 3); *Щоб поновити кінотрадицію, треба почати з глядача – привчити його до якісної кінопродукції* («Високий замок», 08. 04. 2009 р.).

У газетних текстах виявлено одиниці, що постали безпосереднім поєднанням іменникових основ, причому перший компонент закінчується, а другий починається на приголосний: *сирзавод* («Голос України», 28. 02. 2006 р.), *салбургер* («Волинь-нова», 21. 10. 2008 р.). Останній виник за аналогією до англійського *hamburger*.

Особливо кількісно велику групу формують іменникові композити, утворені на основі словосполучень, до складу яких входить опорне дієслово з іменником. Основи поєднуються здебільшого за допомогою інтерфікса [o], зрідка – [e], [a]. Сам же процес складання може супроводжуватися суфіксацією (у т.ч. нульсуфіксацією). Виділяємо:

– назви осіб – *природодослідник, основоположник, прапороносець, орендодавець, роботодавець, гімнописець, жертводавець, спадкоємець, оскарносець, рекламодавець, грошодавець, газозварник, миротворець, правознавець, товаровиробник, вознеборець, україноненависник, шляхобудівник, правонаступник, краснавець, бандеразнавець, містобудівник, грошотворець, квартиронаймач, сходознавець, правопорушник, природоохоронець, харчопереробник, українознавець, благовісник.*

Серед цих номінацій фіксуємо продуктивну групу одиниць, що у процесі деривації зазнали усічення: *природолоб, молокоздавач, лісовоз, молокосос, сталевар, солекоп, пивовар, душолюб, костоправ, солевар, грандоїд, миролюб, лісоруб, правдолюб, сиройд, лододжер, екскурсовод, хлібодар, медовар, гречкосій, глашатай, котойд, дітолюб, користолоб, людинолюб, теплолюб, страхополох, казнокрад, кнопкодав, складув, курокрад, листоноша, водолаз, бракороб.* Пор.: *Гостинні господарі накривали столи, щоб уже при обіді знайомитися з **квартиронаймачами*** («Літературна Україна», 24. 08. 2005 р.); *Українці перші серед **правопорушників*** («Волинь-нова», 23. 09. 2008 р.); *Лише після того, як ця скляна трубка потрапляє до «чарівних» рук **склодувів**, хвилини за дві вона набуває бажаних обрисів* («День», 28. 12. 2010 р.);

– назви істот, рослин – *листоїд, птахоїд, кровопивця, водорость, чортополох, медонос;*

– абстрактні поняття – *благополуччя, добробут, благодать, світогляд;*

– назви дій, процесів, явищ – *травознавство, водопостачання, соловиконання, благословення, болотознавство, водозабезпечення, снігозатримання, судномодельовання, благоустрій, яйцесмаження, комбайнобудування, душекопання, рукостискання, колінопреклоніння, газозварювання, віросповідання, бджололікування, автобусобудування, теплопостачання, правозастосування, коцюбинськознавство, піснеспів, лісознавство, бджоловжалювання, кораблебудування, зорепад, нормопроектування, медозбір, машинобудування, сміхознавство, зловживання, світосприйняття, зубопротезування, пожежогасіння, законодавство, землетрус, іконопис, горілкомор, родовід, краєвид,*

лихоманка, голодомор, громадянознавство, зубоскальство, жертвопринесення, локомотивобудування, газокористування, газопостачання, тепловозобудування, хоровод, водопій, круговерть, судочинство, медогон, яйцепад, лісопорубка, градобій, чолобитні, мордобій, рукоприкладство, головоломка, окозамилювання, дитиновбивство, небосхил, напр.: ... обмежити кількість **рукостискань** і поїздок у громадському транспорті («Сільські вісті», 27. 10. 2009 р.); Такий перебіг подій, що веде до справжнього розквіту вітчизняного **тепловозобудування**, вочевидь не влаштував «помаранчеву владу»... («Голос України», 13. 01. 2009 р.);

– назви місць – лісосіка, лісопавал;

– назви знарядь, пристосувань – членовоз, вітролом, сміттєвоз, кулетет, гранатомет, молоковоз, м'ясорубка, соломотряс, скотовоз, боеприпаси, життєтис, криголам, зноєрозкидач, сноподійне, секундомір, пароплав, тілогрійка, бензовоз, марсохід, контейнеровоз, хмарочос, хвилеріз, порохотяг, хлібовоз, мишоловка, повікорозиширювач, раколовка, асфальтоукладач, соковижималка, порохозбірник, піноутворювач, реформозамінник; напр.: Нові контейнери у місті почнуть встановлювати відразу, як тільки до Рівного з Німеччини надійдуть відповідні **контейнеровози** («День», 28. 10. 2010 р.).

На основі конструкції «опорне дієслово + іменник» з [о] журналісти активно творять не лише загальнономвні, а й слова okazіонального характеру: *спідоносець, вітрогон, україножер, торбохват, шашакопідпалювач, москволизальник, вірусомет, лайномет*. Маркованість подібних дериватів найкраще простежується у відповідному контексті: *Можливо, принагідно зроблять висновки з прочитаного і ті співвітчизники, котрі мають звичку ходити на роботу навіть із нежитем і температурою. Бо знаєте, як називається такий «героїзм» з точки зору людей, котрі цінують власне здоров'я і не бажують зайвий раз наражатися на «вірусомети»? («Сільські вісті», 23. 02. 2010 р.); Як з учораїних **вітрогонів** роблять справжніх чоловіків (підзаголовок). Для майже 27 тисяч українських юнаків з нинішньої осені почалося інше – військове життя («Високий замок», 09. 12. 2009 р.); Завжди ганяла підлітків, які збиралися у дворі, називала їх «спідоносцями». Що зі мною може щось подібне статися, не могла й подумати. Не кололася, мала за все життя всього трьох чоловіків, усі були нормальні, здорові... («Волинь-нова», 01. 12. 2009 р.).*

Натрапляємо в газетно-журнальних текстах на одиниці, що виникли шляхом приєднання дієслова в наказовій формі й іменника у називному

відмінку: *Але **пройдисвіти** запевнили, що нічого страшиного не станеться, якщо вони сьогодні помоляться над ти, що при ній, а вже завтра та принесе решиту* («Експрес», 09. 06. 2011 р.); *Отже, філософія ставить діагноз: під впливом медіа-культури громадянин перетворюється на **перекотиполе**, на «туриста», на одиницю масовки, що слухняно зазирає в рота «екскурсоводів* («День», 06.05.2005 р.); *А наші дідусі із бабусяю вважають білі латаття могутньою рослиною і навіть називають «**здолайтравною**». Вони вірять, що біла лілея здатна виликувати від багатьох недуг* («Сільські вісті», 07. 07. 2011 р.).

Досить продуктивним є словотвірний тип «прикметник + стриженевий іменник» з інтерфіксом [о]. Поєднання основ може відбуватися одночасно з суфіксацією й усіченням. Спираючись на цю синтаксичну конструкцію, виникають складні іменники на позначення осіб (*єдинороси, простолюдин, товстосум, головнокомандувач, чорногорці, зернотрейдер, старожил, гострослов, простолюд, інакодумець, русотяпи, червоносорочник, легкоатлет, нафтотрейдер, доброволець, важкоатлет, лиходій, високозамківець, чорнороб, лівобережець, новомученик, фальшивоквиточник*), місця (*білокам'яна, високогір'я, пішохід, крутосхил, новолісся, лісопідприємство, чорнотроп, новобудова*), дій, явищ, процесів (*взаємосила, взаємовідносини, взаємовиручка, взаємодопомога, взаєморозуміння, взаємопідтримка, швидкодія, хитросплетіння, трудодні, кривотолки, добросусідство, чорнокнижжя, пізноцвіт, кривосуддя, пустодзвонство, різночитання, різноголосся, красномовство, лихослів'я, пустослів'я, дрібнотем'я, судоустрій*), знарядь і пристосувань (*плоскогубці, новодруки, суховантаж*), рослин (*білокачанна, різнотрав'я, цукросировина, різносортиця, коренеплід*), часових проміжків (*довголіття, лихоліття*), абстрактних понять (*милосердя, марносластво, сухозлотиця, благочест*). Напр.: *Навіть якщо зовні дії особини можуть здатися **взаємовиручкою**, як правило за ними стоїть інстинкт самозбереження* («Урядовий кур'єр», 28. 04. 2009 р.); *Вчорашне червене сонечко променіє над вкритими густим **різнотрав'ям** луками...* («Сільські вісті», 30. 03. 2010 р.); *Важкі випробування випали на долю тисяч селянських родин, які стали заручниками воєнного **лихоліття*** («Україна молода», 29. 03. 2008 р.). Сюди ж ми відносимо субстантивовані прикметники зазвичай, що номінують осіб: *ліворукій, військовополонений, російськомовний, україномовний, тяжкохворий, чорнобровий, різноробочий, слабкодухий, золотосотенний.*

Аналіз текстів сучасної української періодики засвідчує, що субстантивні композити зі значенням 'кількості' та 'той, хто перший, основний', порівняно з іншими дериватами використовуються меншою мірою. Тип «опорний іменник + числівник» можна розподілити на дві групи:

а) «опорний іменник + власне кількісний числівник»: **одно-** (*однодумець, однострої, одномовець, однополчанин, односельці, односельчанин, одноклубник, однокашник*), **дво-** (*двобій, двоборство, дворукій, двокрилля*), **чотири-** (*чотирилатий, чотириногий*), **десяти-** (*десятиліття, десятирічка*), **сорока-** (*сорокаріччя, сорокаліття*); пор.: Діста для **чотириногих** («День», 15. 10. 2008 р.); А в складі молдавського «Шерифа» запам'ятовся **двобій** проти норвезького «Русенборга» («Високий замок», 19. 08. 2010 р.);

б) «опорний іменник + порядковий числівник»: **перво-** (*первопристольна*), **першо-** (*першозимівник, першокласник, першопідкорювач, першопрохідець, перцопрохідник, періоджерело*), **третьо-** (*третьокласник, третьобатарейці*), **шести-** (*шестикласник*); напр.: Серед **«першопрохідників»**, які приїхали туди й жили на березі в необладнаних будиночках без зручностей, були співробітники «Біологічної станції» Віктор та Ігор Павленки... («Віче», 2010, № 1).

Виокремлюємо ще субстантивні композити, що постали зі словосполучення «займенник + іменник (чи дієслово)». Сучасна українська газетно-журнальна публіцистика дає підстави стверджувати, що високої продуктивності набуває питома препозитивна основа **сам(о)-**. Вітчизняні лінгвісти виводять такі значення першого складника-займенника: дія, замкнена в самому предметі; певна ознака криється в самому предметі [20, с. 10]; процес над самим собою [19, с. 147]; дія зосереджується в самому предметі чи явищі [2, с. 64]. Композитні іменники з цим займенником, як твердить Н. Клименко, виконують «функцію вираження відношення суб'єкта до своєї чинної (або можливої дії (діяльності)» [10, с. 205]. Деривати з **сам(о)-** розподіляємо на три основні типи:

а) сполучення дієслова з займенником у родовому відмінку (*самосвідомість, самоїдство, самокопання, самолікування, самодержець, самопідання, самоповішання, самостирмання, самолюбство, самолюбвання, самоврядування, самофінансування, самогубство, самозванка, самовар, самострої*), у давальному (*самогон, самоплив, самобуд*), в орудному (*самоуправство, самопожертвування*);

напр.: *Урядовці обіцяють, що новий порядок легалізації **самосудів** буде дужче простим* («Експрес», 09. 06. 2011 р.);

б) поєднання іменника із займенником **сам** у родовому відмінку (самоаналіз, самоорганізація, самооцінка, самоповага, самозахист, самодіагностика, самовіддача, саморегуляція, самопожертва, самоізоляція, самопочуття, самоліквідація, саморозвиток, самоціль, самоідентифікація, самореклама, самоцензура, самодискредитація, самообман, самопорятунок, самоосвіта), у давальному (самодопомога, самомасаж), в орудному (самосуд); напр.: <...> *унікальний дар розвинув завдяки **самоосвіті** та навчанню у відомого живописця* («Високий замок», 08. 04. 2009 р.);

в) «віддієслівний іменник + займенник **сам** у родовому відмінку»: самовизначення, самовираження, самовдосконалення, самовідновлення, самовиявлення, самозабезпечення, самозбагачення, самоусвідомлення, самознищення, самоспалення, самоутвердження, самоствердження, самозбереження, самозречення, самоцілення, самозниження, самозахоплення; пор.: <...> *оплата за навчання дається цієї сім'ї шляхом відчутного **самозречення*** <...> («День», 26. 09. 2008 р.); *Якими ж величезними прихованими резервами володіє матінка-природа стосовно внутрішнього алгоритму **самоцілення**?!* («Молодь України», 04. 01. 2007 р.).

Непродуктивністю у творенні субстантивних композитів відзначаються інші займенники. У текстах натрапляємо на слова з **весь-** (всережжя ← займенник + опорний іменник, всеобуч ← займенник + опорне дієслово з усиченням), **наш-** (нашоукраїнець ← займенник + опорний іменник); напр.: ... *треба організувати семінари для сільських голів, юридичні **всеобучі** для громадян* («Сільські вісті», 17. 11. 2009 р.).

За даними сучасних газет і журналів малопродуктивною є словотвірна модель «прислівник + опорне дієслово» з суфіксами (довгожитель, ясновидець, скороход, швидкоїжка, скорочитання, пряmostояння, марнотратник) і нульовим закінченням (довгобуд, дармоїд, мародер); пор.: *Чи мають шанс на завершення так звані **довгобуди** і газифікація сіл?* («Волинь-нова», 12. 02. 2005 р.); *...основний контингент – зовсім не малозабезпечені пенсіонери або багаті **марнотратники*** («Дзеркало тижня», 20. 11. 2010 р.).

Мова друкованих мас-медіа ХХІ століття засвідчує, що субстантивні композити творяться на основі сурядних і підрядних словосполучень. Проте активністю вирізняються складні слова, котрі постали зі словосполучень із нерівноправним зв'язком. Найбільшу кількість становлять субстантиви, в основі яких лежать сполучення «опорний

іменник + іменник» (в тому числі й із невідмінюваними запозиченими компонентами) та «опорне дієслово + іменник». Рідше творяться композити від структур «прикметник (або числівник) + стрижневий іменник», «прислівник + опорне дієслово».

З огляду на збільшення складних слів у мові преси та зростання ролі ЗМІ в суспільстві перспективним видається вивчення способів творення інших частин мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азарова Л. Є. Структурна організація складних слів (концепція «золотої пропорції») : авторефер. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Л. Є. Азарова. – К., 2002. – 35 с.
2. Азарова Л. Є. Складання як один із способів словотвору : монографія / Л. Є. Азарова, Н. Й. П'яст. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. – 123 с.
3. Березовенко А. В. Лексичні інновації в сучасній болгарській мові (на матеріалі 80-х років) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03 «Слов'янські мови» / А. В. Березовенко. – К., 1993. – 16 с.
4. Вакуленко В. Ф. Новотвори з давньогрецькими і латинськими компонентами в мові сучасних ЗМІ (на матеріалі друкованих видань) / В. Ф. Вакуленко // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 8. – С. 38–51.
5. Городенская Е. Г. Аффиксоиды украинского языка / Е. Г. Городенская // Проблема статуса деривационных формантов. – Владивосток : ДВО АН СССР, 1989. – С. 86–94.
6. Городенська К. Г. Префікси і префіксоїди в українській мові / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 36–41.
7. Городенська К. Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису / К. Г. Городенська // Мовознавство – 1988. – № 3. – С. 27–34.
8. Касім Г. Ю. Про причини появи топонімічних композитів / Г. Ю. Касім // Мовознавство. – 1977. – № 4. – С. 76–80.
9. Клименко Н. Ф. Композит / Н. Ф. Клименко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 243–244.
10. Клименко Н. Ф. Неологізми в семантичних полях ад'єктивної лексики / Н. Ф. Клименко // Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк А. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 201–206.
11. Клименко Н. Ф. Осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови / Н. Ф. Клименко // Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія /

Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, А. П. Кислюк. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 134–151.

12. Клименко Н. Ф. Осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови / Н. Ф. Клименко // Українська мова. – 2003. – № 3–4. – С. 83–107.

13. Клименко Н. Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К., 1998. – 161 с.

14. Климович С. Препозитивні аббревіатурні морфемі грецького походження в українській мові / С. Климович // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Вид-во ХДУ, 2010. – Вип. 10. – С. 119–124.

15. Кобзар Н. С. Чужомовні словотвірні елементи в українській біологічній термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. С. Кобзар. – Х., 2008. – 18 с.

16. Кочан І. М. Системність, динаміка, кодифікація слів з міжнародними кореневими компонентами в сучасній українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Кочан. – К., 2006. – 40 с.

17. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. шк., 1951. – Т. 1. – 519 с.

18. Русская грамматика: В 2-х т. – М. : Наука, 1980. – Т. I. – 783 с.

19. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

20. Сучасна українська літературна мова : підручник / За ред. А. П. Грищенко. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2012

И. МИСЛИВАЯ-БУНЬКО

ДЕРИВАЦИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ-КОМПОЗИТОВ В ЯЗЫКЕ УКРАИНСКОЙ ПРЕССЫ XX ВЕКА

В статье проанализированы пути создания именных композитов. Указано, что эти дериваты возникают на основе словосочетаний с сочинительной и подчинительной связью. Активностью отличаются сложные существительные, возникшие из подрядных словосочетаний.

Ключевые слова: существительное, композит, язык прессы.

I. MYSLYVA-BUN'KO

DERIVATION NOUN-COMPOSITE LANGUAGE UKRAINIAN PRESS IN THE XXI CENTURY

In the article explore ways of making noun composites. Shown that these derivatives have based phrases with coordinating and contracting communication. Activism feature complex entry that emerged from contracting phrases.

Key words: noun, composite, language press.

УДК 81373.612.2:811.111(045)